

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ: ПРОБЛЕМИ ГАЛУЗЕВОЇ НАЛЕЖНОСТІ

Сільченко С.О.,

*канд. юрид. наук, ст. наук. співробітник НДІ
правового забезпечення інноваційного розвитку
НАПрН України*

У статті досліджуються проблеми галузевої належності правових норм, що регулюють соціальне страхування в Україні.

Ключові слова: *правова система, соціальне страхування, соціальний ризик.*

Останнім часом серед науковців-працівників точиться дискусія, присвячена обговоренню питання щодо системи права України. Одним з її напрямків є обґрунтування експансії цивільного права, пов'язане із запереченням доцільності існування окремих галузей права, зокрема, трудового й господарського, поширенням цивілістичних підходів до регламенту правовідносин не лише у приватноправовій, а й публічно-правовій царині.

Важливі теоретичні та практичні проблеми методології поділу права на галузі, віднесення тих чи інших інститутів до певної галузі права займає вагоме місце в роботах багатьох правознавців, зокрема, О.І. Процевського, П.М. Рабіновича, С.М. Прилипка, В.В. Жернакова, Р.А. Майданника, Н.Б. Болотіної та ін.

Мета даної публікації полягає у з'ясуванні аргументів на користь заперечення можливості регламентації нормами цивільного права правовідносин соціального страхування, а також у встановленні і його особливостей, останнього що зумовлюють галузеву належність правових норм, що його регулюють.

Пристаючи до основного викладу, зазначимо, що одним з найбільш послідовних прихильників широкої сфери дії цивільного права є професор Р.А. Майданник, погляди якого на систему права змушують замислитися про місце норм, що впорядковують відносини обов'язкового державного соціального страхування, у системі права. Розглянемо позицію вченого щодо цивільно-правового регламенту цих відносин.

По-перше, законодавство про страхування має комплексну природу, об'єднуючи норми як приватного, так і публічного права. До останніх належать правила про ліцензування і страховий нагляд, що містяться в Законі України "Про страхування". Однак підґрунття цього законодавства становлять цивілістичні акти, де закріплені засади страхування, яким повинні підкорятися будь-які приписи про нього, незалежно від сфери їх застосування. Саме тому, на думку правника, соціальне страхування, незважаючи на значну кількість регламентуючих його публічно-правових норм, не може бути виключено зі сфери впливу цивільного законодавства. Науковець також підтримує висловлену в юридичній літературі тезу, що до цього страхування в субсидіарному порядку можуть застосовуватися цивілістичні норми права.

По-друге, цивільне законодавство придатне до відносин соціального страхування не з причини комплексності останніх чи законодавства про страхування, а в силу цивільно-правової природи відповідних відносин, на які поширюються загальні положення цивілістичних норм з урахуванням особливостей спеціального законодавства про соціальне страхування.

По-третє, порівняльний аналіз термінології, використовуваної в межах соціального страхування, з погляду Р.А. Майданника, є додатковим свідченням його приватноправової природи як одного з різновидів обов'язкового страхування, але з більш суворими санкціями за невнесення страхових внесків. Як підкреслює він, у випадку, коли страхувальником (вигодонабувачем) у відносинах соціального страхування виступає фізична споживач - особа (а чи може бути таким особа юридична? Коментар автора - С.С.), то до них підлягають застосуванню норми Закону України "Про захист прав споживачів" [1, с. 7].

Безперечно, страхування соціальне як інститут громадянського суспільства і спосіб соціального захисту сформувалося й еволюціонувало саме на базі цивільно-правового. Не викликає сумніву той факт, що багато категорій і механізмів, притаманним останньому, були використані при побудові правових конструкцій соціального страхування. Однак ці правові категорії нині не залежать одна від одної, мають різне підґрунтя й соціальну цінність. Виникнувши на базі деліктної відповідальності (страхування від нещасних випадків) або солідарної економічної відповідальності, соціальне страхування набуло певний комплекс специфічних, властивих лише йому характеристик, які не дозволяють вести мову про можливість застосування до нього цивільного законодавства.

Передусім ідеться про соціальний ризик як об'єктивне підґрунтя системи соціального захисту в цілому й соціального страхування, зокрема. В онтологічній проекції ризик є частиною людського буття. Поняття він стосується поділу буття на реальну дійсність і можливість. Якщо майбутнє було б визначено або не залежало б від людської діяльності сьогодні, поняття «ризик» не мало б змісту. Соціальний ризик можна визначити як іманентно властиві людині як члену суспільства соціальні чинники, що породжують її соціальну незахищеність внаслідок втрати засобів до існування (заробітку, іншого трудового доходу), їх істотного обмеження або значно збільшення витрат, які визнані державою підставами для надання того чи іншого виду соціального забезпечення.

Чинне законодавство про загальнообов'язкове державне соціальне страхування для характеристики соціального ризику використовує 2 поняття – страховий ризик і страховий випадок. Відповідно до ст. 11 Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування страховий ризик – це обставини, внаслідок яких громадяни та/або члени їх сімей можуть втратити тимчасово або назавжди засоби до існування й потребують матеріальної підтримки або соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням. Це поняття характеризує соціальний ризик у потенції, як можливу подію. Якщо ж він реалізується, то набуває значення правостворюючого юридичного факту, що отримав назву «страховий випадок», тобто подія, з настанням якої виникає право застрахованої особи на отримання матеріального забезпечення або соціальних послуг, передбачених законами України з окремих видів загальнообов'язкового державного соціального страхування.

На думку експертів Міжнародної організації праці, розуміння соціального ризику з позиції втрати трудового доходу й необхідності при цьому підтримки мінімально необхідного рівня життя всіх людей незалежно від їх індивідуальних можливостей є ключовим у характеристиці цього феномену. Комбінація термінів «ризик» і «соціальний» свідчить про масовість та об'єктивність цього виду ризику як можливої небезпеки для індивіда через його значне поширення в житті соціуму, а також визначальну роль останнього в організації суспільних форм захисту [5, с. 23].

З погляду В.Д. Роїка, специфіка страхування соціального, що відрізняє його від особистого, полягає в тому, що в ньому органічно сполучаються економічні й соціальні елементи захисту, покликані за допомогою відповідних фінансових, організаційних і правових механізмів забезпечити застрахованій особі можливості компенсації втраченого заробітку або додаткових непередбачених витрат, пов'язаних з лікуванням (реабілітацією або професійною підготовкою). Спрямованість інституту обов'язкового соціального страхування втілюється у збереженні наявного (досягнутого) життєвого рівня застрахованих. У цьому вияв-

ляється функція відтворення робочої сили останніх. Вони захищені від втрати заробітної плати, тобто розмір страхових внесків і компенсаційних виплат пов'язується саме із заробітком, в той час як особисте страхування чи соціальна допомога такої залежності не забезпечують. Одержувачами страхових виплат можуть бути застраховані особи (при цьому розмір виплат ураховує наявність у них утриманців – членів сім'ї), які, сплачуючи самостійно або разом з роботодавцями страхові внески, набули право на відповідний соціальний захист [5, с. 31].

Як бачимо, страхування соціальне більш ефективно забезпечує захист працівників порівняно з особистим. В правовій літературі його визнають основною організаційно-правовою формою соціального забезпечення. Таке страхування є надійнішим, гарантоване державою, має ширше страхове поле, охоплює більш широке коло осіб, є прийнятнішим при коливанні страхових випадків, охоплює особливо небезпечні випадки, які залишаються за межами комерційного страхування (наприклад, інвалідність у випадку каліцтва на виробництві чи професійного захворювання), не є капіталоемним. Обов'язкове державне соціальне страхування виконує також профілактичні завдання.

При приватному страхуванні зобов'язання страховика співвідносяться із сумою сплачених внесків застрахованими, при несплаті ж їх воно припиняється або зводиться до меншої суми. Оскільки в системі соціального страхування держава відіграє активну роль, вона за рахунок Державного бюджету покриває можливий дефіцит засобів такого страхування, а тому розміри виплат при солідарному механізмі фінансування залежать не лише від внесків застрахованих [3, с. 25].

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування ґрунтується на засадах солідарності працівників, відповідно до яких кожен має робити внесок для підтримки колег у разі нещасного випадку на виробництві, безробіття, втрати заробітку, працездатності, фінансуючи систему соціального страхування в інтересах обох сторін виробництва (працівника й роботодавця) за активної участі держави.

Принципові моменти соціального страхування, на відміну від інших форм соціального захисту (соціальної допомоги чи особистого страхування), полягають у наступному:

а) соціальне страхування має на меті захист заробітної плати (трудового доходу), оскільки саме ці доходи служать підґрунтям для нарахування страхових внесків, розрахунку і здійснення відповідних грошових виплат;

б) одержувачами страхових виплат (крім виплат у зв'язку зі смертю годувальника), є тільки застраховані особи, які, сплачуючи самостійно або разом з роботодавцями страхові внески, набувають право на відповідний соціальний захист;

в) страхові виплати провадяться за рахунок обов'язкових страхових внесків, що сплачуються спільно роботодавцями й працівниками за участі держави у формі додаткових страхових внесків або дотацій за рахунок податкових надходжень;

г) соціальне страхування, як правило, охоплює все економічно активне працездатне населення;

д) кошти такого страхування накопичуються у спеціальних загальнодержавних небюджетних фондах і мають чітке цільове призначення;

е) фінансові ресурси соціального страхування, що тимчасово не використовуються для надання допомоги й соціальних послуг, можуть інвестуватися в розвиток економіки й одержання додаткового доходу;

є) права застрахованих на соціальне забезпечення в рамках цього страхування гарантуються наявністю обліку страхових внесків без перевірки доходів або потреби застрахованої особи;

ж) розмір страхових внесків і допомоги корелюється із заробітком (доходом) застрахованого, що отримується або отримувався раніше;

з) деякі види соціального страхування ґрунтуються на пенсійному принципі, тобто здійснюються повністю за рахунок роботодавця за певної фінансової участі держави;

и) управління фондами такого страхування відбувається на паритетних засадах суб'єктами соціального партнерства.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування розглядається законодавцем як основна гарантія відповідного конституційного права громадян. Його визначають як установлену державою систему права з надання соціальних послуг і матеріального забезпечення громадянам у разі настання хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності або годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків працедавцями й найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, визначених законодавством [2, с. 20].

Соціальне страхування у суспільній свідомості сприймається як соціальна система взаємодопомоги обов'язкового характеру, що є всеосяжною з погляду на соціальні ризики, що супроводжують життя кожного члена суспільства. Особливо важливою вона є для осіб, зайнятих найманою працею, для яких втрата можливості працювати сприймається як загроза наявному життєвому рівню, й навіть нормальному повноцінному існуванню як людини.

Соціальне страхування є складним, комплексним явищем, яке з нашого погляду, включає 3 основні компоненти - економічний, соціальний і правовий.

Економічна сутність розглядуваного страхування полягає в тому, що воно є способом відшкодування майнової шкоди, викликаній об'єктивними причинами, який передбачає розподіл ризику заподіяння шкоди між певним колом осіб, яких це може стосуватися. Для цього за участю вказаних осіб формується спеціальний страховий фонд, з якого й відбувається відшкодування. Так відбувається формування колективної відповідальності шляхом перерозподілу індивідуального ризику між членами певної спільноти. Важливими рисами економічної природи соціального страхування також є вірогідність настання майнових втрат, реальність спричиненої шкоди, необхідність усунення її наслідків.

Особливостями соціального страхування, що відокремлюють його від інших видів особистого страхування, надають йому соціального характеру, є специфічна природа страхових ризиків. Вони пов'язані передусім з імовірністю втрати заробітку як основного джерела для існування найманих працівників, що породжує негативні наслідки у виді настання соціальної незабезпеченості, зубожіння. Ці ризики досить поширені й масові, тож притаманні всім працівникам, а також членам їх сімей, стосуються практично всього суспільства. Крім того, соціальний ризик призводить до соціальної дезадаптації, порушує усталені життєві зв'язки людини з іншими членами соціуму, що зумовлює широку сферу дії соціального страхування, потребу його побудови на засадах загальнообов'язковості, що ґрунтується на авторитеті держави як організатора системи.

Треба зазначити, що на даний час сформовані потужні законодавчі підвалини регулювання соціального страхування, які складають: Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування, Закони України: "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття", "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням", "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування". На черзі прийняття закону про загальнообов'язкове державне медичне страхування.

Отже, варто визнати, що в черговий раз цивілістами ігнорується соціальний складник права, який значною мірою визначає сутність правової системи держави. Тому слід підтримувати тих, хто крім поділу права на публічне та приватне виділяє ще й соціальне [4]. Першоосновою даної частини цієї системи мають бути не окремі приватні чи публічні інтереси й права, а людина як учасник соціальної системи суспільства з усіма її потребами, зобов'язаннями й інтересами. Саме здатність правової норми забезпечити найсприятли-

віший режим існування людини, реалізації нею природних невід'ємних прав і соціальних установок мають враховуватися при визначенні ефективних способів соціальної самоорганізації й захисту. Відповідно, правові норми, що регулюють відносини соціального страхування, перебувають у царині права соціального забезпечення як складова частина соціального права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Майданник Р. Співвідношення галузей публічного і приватного права // Юрид. вісн. України. – 2010. – № 13. – С. 6; 7.
2. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії // Соц. захист. – 2003. – № 2. – С. 20-24.
3. Право соціального забезпечення в Україні: Підруч. / За заг. ред. С.М. Прилипка, О.М. Ярошенка. – Х.: Вид-во "ФІНН", 2009. – 434 с.
4. Рабінович П., Панкевич О. Соціальне право: деякі питання загальної теорії // Право України. – 2003. – № 1. – С. 104-107.
5. Роик В.Д. Основы социального страхования: организация, экономика и право: Учеб. – М.: Изд-во РАГС, 2007. – 456 с.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТНОШЕНИЙ СОЦИАЛЬНОГО СТРАХОВАНИЯ: ПРОБЛЕМЫ ОТРАСЛЕВОЙ ПРИНАДЛЕЖНОСТИ

Сильченко С.А.

В статье исследуются проблемы отраслевой принадлежности правовых норм, которые регулирующих социальное страхование в Украине.

Ключевые слова: правовая система, социальное страхование, социальный риск.

LEGAL ADJUSTING OF RELATIONS OF SOCIAL SECURITY: PROBLEMS OF BRANCH BELONGING

Sil'chenko S.O.

The problems of belonging of legal norms which regulate social security in Ukraine to the particular branch are analyzed in the article.

Key words: legal system, social security, social risk.